

Framtider

nr 2/2009

ARTIKLAR • RAPPORTER • NOTISER • RECENSIONER

TEMA

*Politikens
framtida former*

Ny kommunikationsansvarig

Hanna Zetterberg Struwe

Vem är du?

Jag är temperamentsfull och drar gärna igång saker. Det är roligt att inspirera människor och att få dem att behålla energin i pågående projekt.

Som riksdagsledamot 1994–1998 drev jag främst miljö- och trafikfrågor. Som konsult är strategier för kommunikation med samhällsperspektiv min specialitet.

Vad hoppas du tillföra Institutet?

Jag vill samordna kommunikationen och bli ett stöd för forskarna i mötet med allmänhet, politiker och andra. Kurser i presentationsteknik och framförande är en idé.

Någon framtidsfråga som du brinner för?

Kopplingen mellan miljö, ekonomi och andra sociala sammanhang är spännande. Uppgiften är tydlig: att konstruera ett samhälle som är långsiktigt hållbart. Det gäller att stärka respekten för forskning ute i samhället, men också att göra forskarna medvetna om vad som är angeläget att forska om.

Hanna Zetterberg Struwe är sedan 1 maj 2009 anställd som kommunikationsansvarig vid Institutet för Framtidsstudier. Hon kommer närmast från Vetenskapsrådets kommunikationsavdelning, där hon arbetat med Internationella polaråret.

Framtider ges ut av Institutet för Framtidsstudier och utkommer med fyra nummer per år.

Prenumerationsavgiften 100 kronor (varav moms 5,66 kronor) per år, inbetalas på postgiro 701633-0. Ange namn och adress. **Framtider** distribueras gratis (i ett exemplar) till alla folkbibliotek, bibliotek vid gymnasier och folkhögskolor i Sverige.

Ansvarig utgivare Joakim Palme

ISSN 0281-0492

Redaktion Susanne Alm, Lena Eriksson, Jakob Larsson, Anders Nilsson, Sabina Nilsson, Mattias Tydén och Leif Åberg

Layout Lena Wennerstén Illustrationer & Grafisk form, Stockholm

Tryck Federativ Tryckeri AB, Stockholm, 2009

Institutet för Framtidsstudier Box 591, 101 31 Stockholm

Besöksadress: Holländargatan 13, Stockholm

Tel: 08-402 12 00, Fax: 08-24 50 14

E-post: info@framtidssstudier.se, Hemsida: www.framtidssstudier.se

"Krisen ger oss även anledning att stresstesta trygghetssystemens politiska hållbarhet."

KRISEN FÖR DET GLOBALA ekonomiska finanssystemet har fött fram en ny typ av framtidsstudier: stresstestet. Bankernas finansiella hållbarhet provas mot olika scenarier, även önskade framtider. Tanken är inte dum och skulle kunna användas i fler sammanhang.

Den brittiske ekonomiprofessorn Anthony B. Atkinson har föreslagit att också våra trygghetssystem behöver stresstest. Kan de klara sina uppgifter att ge socialt hållbara resultat? Hur slår fallande tillväxt och sysselsättning igenom på fattigdom och ojämlikhet?

Krisen ger oss även anledning att stresstesta trygghetssystemens politiska hållbarhet. Kommer politikerna, å ena sidan, att stå för hållbarheten i de sociala skyddsnäten eller kommer försvagade statsfinanser att leda till nedskärningar? Kommer politikerna, å andra sidan, att skära i förmånerna om det verkligen behövs för att säkra omvärldens tilltro till våra statsfinanser?

Det här numret av *Framtider* tar upp en annan typ av stresstest för det politiska systemet i kristider: trycket från politiska populister. Den populism som grundar sig på fördomar och vanföreställningar måste självklart bemötas med fakta.

Men framgångar för populistiska partier ställer också frågan om hur det politiska systemet hanterar samhällskritik som är faktabaserad. Förmår de etablerade politiska partierna formulera trovärdiga strategier för att hantera verkliga problem? Lyckas de formulera folkviljan på ett konstruktivt sätt med bibehållen respekt för människors lika värde?

Institutets nya forskningsprogram har rubriken *Sverige i framtiden*, vilket inte ska tolkas i snäv och inskränkt mening – som att "blott Sverige svensk framtid har" (fritt efter Carl Jonas Love Almqvist).

Tvärtom handlar programmet om förändringar i vår omvärld i stor utsträckning och hur vi förhåller oss till dessa. Att den ekonomiska krisen verkligen är global – där nedgången i procent beräknas bli lika stor i såväl rika som fattiga länder – förstärker relevansen av globala perspektiv på framtiden. Det är nog dags att också stresstesta biståndet.

Joakim Palme, VD,
Institutet för Framtidsstudier

FOTO: THOMAS CARLGREN.

OMSLAG

Konstverket "Agora" installeras i en park i Chicago 2006. Det var på *agora*, mötesplatsen i antikens Athen, som den västerländska formen av demokrati anses ha tagit sina första steg. Installationen i gjutjärn är gjord av den polska konstnären Magdalena Abakanowicz (till vänster i bilden).

INNEHÅLL

TEMA Politikens framtida former

<i>Shirin Ahlbäck Öberg</i> På väg mot publikdemokrati	4–8
<i>Mattias Gardell</i> Politik i Guds namn	9–14
<i>Ann-Cathrine Jungar</i> Populismens många ansikten	15–19
<i>Per Strömblad</i> Demokrati 2.0	20–23
<i>Erik Berggren</i> Det populistiska tricket	24–27
Bokrecensioner: Från politik till stadsplanering	28–29
<i>Urban Lundberg</i> Folkhemmet som aldrig fanns	30–31
Nytt forskningsprogram för Institutet för Framtidsstudier	32–33
<i>Arne Jernelöv</i> Ny teknik som förändrar världen	34

Shirin Ahlbäck Öberg

På väg mot publikdemokrati

FOTO: PULTE MÖRKERT/TEXT OCH BILD-SCANPIX

Att viga sitt liv åt partipolitiken är inte längre en självklarhet för den politiskt aktiva. Tove Lifvendahl (t.v.) var framgångsrik ordförande för moderata ungdomsförbundet i början av 2000-talet men är en av flera yngre avhoppare från partipolitiken. I dag är hon kommunikationschef för Svenskt näringsliv. Anna Ibrisagic (t.h.) har gjort en mer traditionell politisk karriär på lokal- och riksnivå, och representerar sedan 2004 moderaterna i Europaparlamentet.

Omsättningen på ledamöter i den svenska riksdagen har ökat dramatiskt de senaste årtiondena. Ledamöterna sitter kortare perioder på sina riksdagsplatser, vilket får tydliga konsekvenser såväl för riksdagen som institution som för den svenska demokratimodellen. Shirin Ahlbäck Öberg menar att den ökade omsättningen beror på en förändrad politikerroll. Detta illustrerar i sin tur att den svenska demokratimodellen är på väg att omvandlas.

När enkammarriksdagen var ny i början av 1970-talet byttes ungefär 20 procent av riksdagsledamöterna ut i samband med val, och knappt 5 procent hoppade av under själva mandatperioden. Sedan mitten av 1990-talet är det cirka 33 procent som byts ut vid valen och ytterligare cirka 8 procent däremellan. Den stora förändringen inträffade just på 1990-talet, vilket delvis förklaras av att mandatperioden då förlängdes från tre till fyra år. Det innebär att riksdagen i dag teoretiskt skulle kunna bytas ut helt inom loppet av nio år. Under 1970-talet skulle motsvarande process ha tagit tretton år.

Den ökade omsättningen har satt sina spår. Bland annat minskar ledamöternas ålder och erfarenhet, och särskilt det senare är värt att uppmärksamma. I mitten av 1970-talet hade två av tre suttit i riksdagen mer än en mandatperiod. Dagens ledamöter har betydligt mindre genomsnittlig erfarenhet: två av tre har som mest fullgjort en mandatperiod.

DET FINNS ANDRA trender i vårt parlamentariska styrelseskick som kan kopplas samman med denna ökade turbulens i riksdagen. En viktig omständighet är givetvis att väljarna blivit mer ombytliga och att mandatförskjutningen mellan partierna därför har ökat. Men utslagningen av ledamöter vid valen kan enbart förklara en tredjedel av

omsättningen i riksdagen. De flesta väljer att sluta självmant.

Förklaringen till den ökande omsättningen måste i stället sökas i de faktorer som formar enskilda ledamöters ställningstaganden. Vi forskare i projektet "Att representera folket – yrkesbana eller sidospår i karriären?" har vänt oss direkt till ledamöterna – via enkäter och djupintervjuer – för att få svar på vad som ligger bakom avgångarna, och för att pröva om det finns något urskiljbart mönster.

Att studera avhopparna hör inte till vanligheten, man brukar granska dem som sitter i riksdagen. Men enligt vår åsikt indikerar de ökande avhoppet en genomgripande förändring av svensk demokrati, och vi kan lära oss något av att studera vilka överväganden som får ledamöter att självmant lämna riksdagen tidigare än förut.

Svensk politik har under lång tid kännetecknats av en utpräglad *partidemokrati*. Det som håller på att hända kan dock ses som en omvandling till *publikdemokrati* – med den franske statsvetaren Bernard Manins ord. Betecknande för partidemokratien är att den befolkas av den trogna partiarbetaren som politikertyp. Den trogna partiarbetaren ser sin uppgift som underställd partiet och är beredd att lojalt tjäna partiet, på den plats partiet finner lämplig och under den tid hon eller han kan vara "till nytta". Utmärkande

Artikeln bygger på resultat från forskningsprojektet "Att representera folket – yrkesbana eller sidospår i karriären?" som finansierades av riksdagen och Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond. Forskarna i projektet var: Lena Wängnerud, Göteborgs universitet, Jörgen Hermansson och Shirin Ahlbäck Öberg, båda Uppsala universitet.

FOTO: CLAUS GERTSEN/SCANPIX.

Det blev bara en riksdagsperiod (2002–2006) för miljöpartisten Gustav Fridolin. Han blev riksbekant som ledamot av konstitutionsutskottet då regeringens agerande efter tsunamikatastrofen 2004 granskades. Inför valet 2006 avböjde han återval, och i dag arbetar han som journalist och folkhögskolelärare.

► för publikdemokratin är i stället den politiska entreprenören som politikertyp. Han eller hon ser som sin främsta uppgift att bryta ny mark. Till skillnad från den trogna partiarbetaren har den politiska entreprenören en egen agenda. Den senare gör också, på ett helt annat sätt än partiarbetaren, återkommande omprövningar av på vilket sätt de personliga ambitionerna bäst förverkligas – i riksdagen eller på någon annan arena.

Vilka indikatorer fann projektet på en förändring? Vår undersökning bygger på flera källor: registerdata, en enkät till samtliga ledamöter som satt i riksdagen någon gång under mandatperioden 1994–1998 men som *inte* fortsatte sitt uppdrag efter valet den 20 september 1998, samt fyrtio intervjuer med ledamöter som antingen satt kvar eller nyss hade lämnat riksdagen år 2000. Vi sökte svaren brett och ställde frågor som hade att göra med klassiska förklaringsfaktorer – som den sociala bakgrunden, de intervjuades politiska idéer och även betydelsen av riksdagen som miljö.

Den faktor som gav tydligast utslag hade att göra med ledamöternas representationsyn, det vill säga hur de ser på rollen som förtroendevald. Intressanta skillnader kom bland annat fram då vi i enkätundersökningen lät de 85 ledamöter som lämnat riksdagen frivilligt (utan att vara tvingade av mandatförändringar) själva formulera skälet till sin avgång.

Det fanns olika skäl för olika åldersgrupper, visade det sig. Föga överraskande fann vi att det för de äldre (sammanlagt 60 personer) huvudsakligen handlade om pensionsavgångar efter lång och trogen tjänst. Några typiska svar i gruppen 51 år och äldre var:

Jag har suttit i partistyrelse eller riksdag i ca 18 år. Nu är det andras tur.

Jag har varit med länge nog [19 år]. Den rätta glöden hade mot slutet svårt för att infinna sig.

En del äldre ledamöter upplevde dessutom att det var bäst att sluta självmant innan

Utmärkande för publikdemokratien är i stället den politiska entreprenören som politikertyp. Han eller hon ser som sin främsta uppgift att bryta ny mark.

trycket underifrån blev för stort. Flera angav också familjeskäl:

Tilltagande hälsoproblem och familjeskäl vägde tyngre än utsikterna till ytterligare fyra mycket stimulerande men slitsamma år.

I de få fallen av explicit kritik mot det egna partiet är det kvinnorna som har synpunkter. Deras kritik riktas även mot riksdagen som institution. Kategorin 51 år och äldre är överrepresenterad bland ledamöterna som avgått frivilligt, och avhopparna anger just åldersskäl, familje- och hälsoskäl som främsta motiv. Denna grupp representerar i hög grad den politikertyp som Bernard Manin benämner den trogna partiarbetaren.

Svaren såg lite annorlunda ut för mellangenerationen, ledamöter 31–50 år. Här är synpunkten att man varit med länge nog inte lika framträdande, utan utgör snarare ett skäl bland många:

Jag har varit med länge, har haft intressanta och utmanande uppgifter, har haft ett betydande inflytande men jag hade ändå tröttnat. Ville inte vara kvar till pensionsåldern. Då var det dags att byta –98.

För mellangenerationen (19 ledamöter) handlar det även om att vilja gå vidare och hitta nya utmaningar. Man är helt enkelt öppen för nya erfarenheter:

Jag blev erbjuden ett arbete som lockade mer. Riksdagsarbetet handlar för mycket om att reagera på olika förslag. Jag vill hellre agera och driva frågor. Är mer av visionär.

Argumentet om mer tid för familjen är inte lika vanligt som bland de äldsta avhopparna. Däremot finns ledamöter som, direkt eller indirekt, upplevde att de inte längre

platsade på nomineringslistorna, och därför själva valde att inte ställa upp till omval. Hos 31–50-åringarna formuleras också tydligare kritik mot riksdagen eller partiet än hos de äldre:

Starka interna stridigheter – falskspel och oärlighet inom partiet samt till viss del besvikelse över hur odemokratiskt "mitt eget parti" var bakom lyckta dörrar. Några få herrar i toppen tillåts styra alldeles för mycket. Inget lagarbete i riksdagsgruppen.

Efter 7 år börjar senioritetsprinciperna att gälla. Jag var helt enkelt inte intresserad av den "inre" karriär som då följer.

Graden av missnöje ökar alltså när vi går från de äldre till mellangenerationen, och kritiken formuleras av såväl kvinnor som män.

Hos dem som är 30 år och yngre finns överraskande nog också svar som går ut på att de annars riskerade att sitta för länge på sin riksdagsplats. Gruppen bestod av 6 personer.

För det första tycker jag att man inte skall inneha en sådan position länge, det måste vara rotation på riksdagsledamöter. För det andra vill jag alternera mellan politiskt arbete i organisationer, partipolitik och punktinsatser av olika slag. Vill inte låsas fast (av mig själv eller andra) i en viss fälla.

... ansåg jag det vara absolut nödvändigt att lämna riksdagen efter 4 år för att inte riskera att bli beroende av politiken, då jag är emot politisk karriärism. Jag anser att engagemang är den viktigaste drivkraften i politiskt arbete och jag tror att det var dags för mig att gå vidare och utveckla mitt engagemang inom andra politiska forum.

- Dessa typsvar innehåller en uttrycklig kritik av den traditionella politikerrollen. De yngre gör en poäng av att inte låta politikeruppdraget omvandlas till ett regelrätt jobb. Här är det tydligt att det inte är den trogne partiarbetaren som är normen, utan det lutar snarare åt den politiska entreprenören. Engagemanget är det viktiga, och det finns många arenor att agera på. Man är inte beredd att långsiktigt jobba sig nerifrån och upp i riksdagshierarkin. Förväntningen är snarare att snabbt få ta ansvaret att driva partiets ståndpunkter i vissa frågor i riksdagen. En utgångspunkt som krockar med särskilt de större partiernas arbetssätt.

Den yngre generationens allmänna syn på riksdagsuppdraget skiljer sig således radikalt från den äldre generationens. De äldre kan, förenklat, hänföras till idealtypen den trogna partiarbetaren och ser sig som lagspelare i stor utsträckning. Ett citat från en äldre ledamot fångar detta väl:

Däremot är jag inte särskilt mycket för att profilera mig själv. Jag trivs utomordentligt väl i den grå massan. Så jag är inte den som springer på några barrikader liksom, för där trivs jag inte. Utan jag gör gärna ett grovjobb bakom. Jag är partimänniska framför allt. Och därför trivs jag inte särskilt väl med det här nya med personvalet och egna profileringar ... Jag tillhör dom som jobbar bakom, jag vill inte stå i första ledet, för jag tror inte jag är bra där heller, ibland tvingas man ju, men det är mera motvilligt.

Den politiska entreprenören däremot kan tänka sig flera arenor att verka på, och är därför rörligare och omprövar sin situation regelmässigt. Entreprenören vill också själv utträta något, hon eller han vill spela roll och kan därför vara mindre av en lagspelare. Det innebär inte att partiet är helt underordnat den politiska entreprenören, utan denna politikertyp är beroende av att hitta ett parti – en plattform – att arbeta utifrån. Ett perspektiv som blir tydligt i följande citat:

För mig är inte en plats i riksdagen ett självändamål, för mig så är inte att sitta kvar i

riksdagen, att fortsätta arbeta heller ett självändamål bara för att jag har blivit vald i fyra år... En sak som är och har varit väldigt viktig för mig i mitt uppdrag har ju varit min egen identitet...För mig så har det varit otroligt viktigt att inte på något sätt ändra mig själv bara för att jag har som uppdrag att vara riksdagsledamot. Och det har ju varit väldigt tydligt, jag har liksom tagit initiativ till att få väldigt verksamma grupper i riksdagen som inte existerade förut.

Även resultaten från andra delar av vår undersökning visar att synen på rollen som riksdagsledamot skiljer sig längs dessa linjer mellan generationerna. De yngre kliver på sitt uppdrag med förväntningar om att faktiskt få uträtta något, inte bara ingå i en stödtrupp. Långsiktigt arbete nerifrån och upp i partihierarkin verkar inte särskilt lockande.

Följdfrågan är givetvis vad detta innebär: Får vi en bättre eller sämre demokrati? Det är inte lätt att säga. Helt klart är dock att vi får en annorlunda demokrati. Enligt vår åsikt riskerar den ökade individualiseringen av politiken skapa stora problem för väljarnas möjligheter att påverka det politiska systemet: genom att ge mandat och att utkräva ansvar. Och om förmågan att utkräva ansvar av riksdagsledamöterna varit nedtonad i svensk partidemokrati, talar ingenting för att det automatiskt fungerar bättre i en publikdemokrati.

Om ett representativt system skall fungera demokratiskt tillfredsställande måste medborgarna ta ett betydande ansvar – både som väljare och valda. I en publikdemokrati blir det ansvaret inte lättare, snarare tvärtom.

Shirin Ahlbäck Öberg är forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

LITTERATURTIPS

Ahlbäck Öberg, Shirin, Jörgen Hermansson och Lena Wängnerud, *Exit riksdagen*. Stockholm: SNS, 2007.

Manin, Bernard, *Den representativa demokratis principer*. Stockholm: SNS, 2002.

Politik i Guds namn

Idéer om Gud har fått en framskjuten plats på den politiska dagordningen. Vi har upplevt en amerikansk president som trott sig kallad av Gud att bedriva krig mot ondskan, självmordsattacker i Guds namn, religiöst legitimerat genusvåld och politiska rörelser uppburna av väckelser som vill lägga religion till grund för statens ordning. Hur kan vi förstå denna utveckling? ➤

FOTO: YANNIS KONTOS/CORBIS SYGMA-SCANPIX

Hizbollah (Guds parti på arabiska) sitter numera i Libanons koalitionsregering. Rörelsen har en politisk, en militär och många sociala grenar – där man bland annat driver mängder av skolor och sjukhus. Reporter vid Hizbollahs tevestation Al-Manar som via satellit sänder till Europa.

➤ Diskussionen om religion och politik utgår från att det finns en "naturlig" bodelning mellan religion och politik som funktionellt särskilda former av social aktivitet. Ur det perspektivet kan själva fenomenet "politisk religion" (politisk islam, politisk kristendom etc.) framstå som stötande, som om "hopblandningen" solkade ner en tänkt ursprunglig renhet. Åtskiljandet mellan religion och politik är dock varken urtida eller givet utan en produkt av moderniteten. För att förstå dagens kontroverser kring politisk religion måste man vända tillbaka till historien.

Åtminstone fram till 1600-talet betecknade "de religiösa" en speciell *status* som särskilde vissa grupper inom katolska kyrkan (munkar, ordensbröder, nunnor) och deras byggnader (kloster, konvent) från det "sekulära prästerskapet" (präster, biskopar) och deras byggnader (kyrkor, basilikor) som frekventerades av alla kristna. Att vara religiös eller sekulär under medeltid och tidigmodern tid innebar således något annat än i dag.

Under 1600-talet och framåt försköts betydelsen så att religion kom att beteckna en särskild aktivitet centrerad kring upp-

FOTO: BROOKS KRAFT/CORBIS-SCANPIX

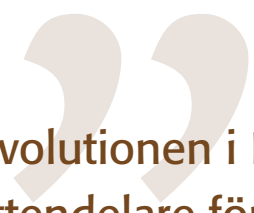
President George W. Bush öppnade sina regeringsmöten med en bönestund. Här tillsammans med utrikesminister Colin Powell och försvarsminister Donald Rumsfeld.

levelsen av och kommunikationen med det gudomliga, varför många än i dag sätter likhetstecken mellan religion och tro. Religion kan endast förstås i förhållande till vad det inte är, icke-religion, den betydelse vi i dag läser in i det sekulära. Denna grundläggande åtskillnad upprepades därefter i en serie dikotomier mellan religion och politik, religion och vetenskap, ekonomi, juridik etc., som genom själva åtskiljandet från religion framstod som om de var sekulära.

TANKEN PÅ RELIGION som något väsensskilt sporrade försök att beskriva religionens essens, vilket omvandlade religion till ett objekt som kunde studeras, mätas, jämföras och utvärderas. Till idén om religion fogades därefter tanken på religioner, religion i pluralis, genom att applicera begreppet på de från kristendomen avvikande "troföreställningar" man stötte på under den koloniala expansionen. Det europeiska företaget att exportera det essentialiserade religionsbegreppet i tid och rum mötte ständigt problemet att de andras språk saknade en inhemsk term för "religion". Det som i dag översätts till "religion" är antingen ett låneord eller en omvandlad inhemsk term som inte sällan haft ursprungsbetydelsen "sed, tradition" (som *siḍr* på fornordiska), "sätt att leva" (*diin* på arabiska) eller "korrekt uppträdande, lag" (*dharma* på sanskrit). Detta tydliggör det vanskliga i att särskilja religion från politik, ekonomi eller juridik.

I stället för att revidera grunden för det klassifikatoriska systemet blev europeiska observatörer i regel irriterade när de andras religion inte förstod att uppföra sig i enlighet med vad som anstod dess kategori, som i anklagelsen att "islam är mer än en religion". Problemet ansågs inte handla om forskarnas begreppsapparat – det var de andra som behövde upplysas och reformeras.

Kartläggningen av vad som under tidigt 1900-tal kom att kallas "världsreligionerna" var en del av den koloniala kunskapsproduktionen om utomeuropeiska "folk". Det bidrog till att distinktionen mellan människor och deras religion kollapsade: muslimer,

Revolutionen i Iran 1979 blev en vattendelare för vändningen till Gud i politiken, inte endast bland muslimer utan världen över.

hinduer och buddhister blev benämningar på *skilda mänskliga vara*. Styrkan i den rasifierade logiken tydliggörs av att vi fortfarande uppfattar det som meningsfullt att tala om hur muslimer eller hinduer är. Vi, representanterna för den universella människan som lever våra liv som självständiga subjekt, har tillgång till religion som vi kan *välja* att vända oss till för andliga upplevelser och personligt stöd, medan de andra *är* sin religion. En muslim förblir muslim också då hon vill säga att hon inte tror, som i formeln "sekulär muslim", eller när iranska kommunister som aldrig trott på Gud talar om sig själva som "ex-muslimer".

De nya nationalstater som uppstod efter andra världskriget leddes vanligen av sekulära nationalister som tagit till sig den koloniala beskrivningen av deras religioner som hinder för utveckling, och som därför ville begränsa religion till medborgarnas privatliv. Förutsättningarna för den förda politiken bestämdes i stor utsträckning av det kalla kriget vilket tvingade de nya regimerna att välja sida. Oavsett om de anslöt sig till den kapitalistiska eller den kommunistiska världen förblev många av de nya staterna en del av Den tredje världen.

Att självständighetens löften om utveckling och rikedom skingrades, bidrog till att diskreditera de sekulära ideologier som predikar materialism i teori (kommunism) eller praktik (kapitalism) som vägen till det goda livet. Det öppnade även för tanken att "vända åter till Gud". Framväxten av politisk religion kan därför delvis ses som ett uttryck för den sekulära nationalstatens svek. ➤

➤ Revolutionen i Iran 1979 blev en vattendelare för vändningen till Gud i politiken, inte endast bland muslimer utan världen över, vilket kan illustreras med katolska *Solidarnosc* i Polen, den kristna högern i USA, hindunationalistiska valframgångar i Indien och den buddhistiska demokrati rörelsen i Burma. Denna vändning accentuerades ytterligare efter kommunismens kollaps och kalla krigets slut.

Politisk religion är i dag ett globalt fenomen. Även om religionens politiska uttrycksformer och styrka skiljer sig mellan samhällen, understryker detta vikten av att söka både lokala förklaringar och globala samband. I det följande lyfter jag fram tre betydelsefulla faktorer: biopolitik, globalisering och postpolitik.

Det *biopolitiska* paradigm som växte fram ur moderniseringsprocessen gjorde livet till politikens föremål, och statens legitimitet kom att formuleras i termer av dess förmåga att alstra, främja och administrera biologiskt liv, från vaggan till graven.

I TIDIGARE SAMHÄLLEN var härskarens intresse för undersåtarna begränsat och väsentligen negativt, hans makt uttrycktes genom att *ta* (grödor, varor, skatter, tullar, avgifter, soldater till armén). Det yttersta uttrycket för härskarens makt var rätten att ta livet av förbrytare. Maktens symbol var svärdet.

De moderna biopolitiska regimernas engagemang i invånarnas liv är tvärtom obegränsat och väsentligen positivt; de statliga institutionerna *ger* (bidrag, utbildning, sjukvård, arbete, semester, pensioner). Även om svärdet finns kvar i form av statens våldsmonopol och straffrätt, reglerar biomakten mycket av vårt sociala liv inifrån, genom kunskapsregimer (från psykologi till hälsovård) som åtföljer, tolkar och vägleder livet. Makten utövas inte enbart uppifrån, utan träder in i medborgarnas liv för att omfattas och reaktiveras genom individernas fria val.

Den biopolitiska välfärdsstaten medförde att religiösa institutioner förlorade sitt monopol på utbildning, sjukvård och fattigvård till specialister inom det sekulära skolsystemet,

medicinen och omsorgen. Men samtidigt baddade detta för religionens comeback: religiösa företrädare kan framhålla att det är Gud och inte staten som är livets skapare och garant.

I samhällen där sekulära myndigheter inte förmår sörja för medborgarnas välfärd har religiösa frivilligorganisationer tagit över och erbjuder utbildning, sjukvård, mat, vatten, härbärgen och rehabilitering. Detta sociala ansvarstagande är en viktig förklaring till religionens ökade politiska betydelse från 1980-talet och framåt, i kölvattnet på nyliberalismens genomslag och välfärdsstatens nedmontering.

I likhet med biopolitiska välfärdsstater är de religiösa frivilligorganisationernas intresse för invånarnas liv positivt. Religiösa kunskapsregimer vägleder gärna människors liv i minutiös detalj och specificerar korrekt dygnsrytm, kroppshållning, klädstil, språkbruk, sexualitet, diet, dryckesvanor, genusnormer, arbetsmoral och nöjen. Religionens biomakt träder således in i livet som sådant och reaktiveras genom individernas fria vilja att göra vad som främjar deras välmående i ett system där också ett privat brott mot ordningen kan skapa moraliska kval. Även om den moderna religionens biomakt grundas på att det självdisciplinerade subjektet ska övervaka sin egen underordning, är det inte ovanligt att religiösa företrädare hävdar en viss straffrätt, åtminstone efter döden.

VI HAR DE SENASTE årtiondena också sett hur religiösa entusiaster tagit till extralegalt våld för att "skydda liv", inklusive ofött liv. Kraven på religiös lagstiftning som med skiftande framgång framförts i olika länder kan ses som ytterligare ett led i denna riktning. Sådana krav bärs inte enbart fram av opinioner i muslimska länder. Exempelvis ansåg 55 procent amerikaner i en gallupundersökning 2006 att Bibeln borde vara en källa till landets lag, och 42 procent tyckte att USA:s författning borde skrivas av religiösa ledare.

Avkoloniseringen innebar att nationalstatsmodellen fick global spridning. Värld-

dens alla befolkade territorier administreras i dag av nationalstater eller sammanslutningar som Förenta nationerna. Samtidigt omförhandlas nationalstatens betydelse genom globaliseringsprocessen. Begreppet *globalisering* rör konstruktionen av världen och mänskligheten som en enhet. Dess innebörd går således utöver integreringen av världens ekonomier i det kapitalistiska systemet. Globalsamhället utgör i allt högre grad det större sammanhang världens alla samhällen och organiserade meningssystem kommer att ingå i och omformas av. Tillvaron förtätas genom globaliseringen och medvetenheten om denna förtätning

ökar: vi blir allt mer medvetna om att vi alla tillhör en enda mänsklighet.

Processen aktualiserar teleologiska frågeställningar: Vart bär det hän? Är mänskligheten på väg mot perfektion eller undergång? Frågorna lämnas obesvarade. De politiska makthavarna tycks oförmögna att ens fatta de nödvändiga besluten för att hindra att klimatkrisen når apokalyptiska proportioner. Globaliseringen producerar problem, men inga lösningar, frågor, men inga svar.

Detta erbjuder en plattform för att framhäva essentialiserad religion som specialiserat sig på frågan om världsalltets enhet och ➤

FOTO: REN QUANJUN/CHINA FOTOPRESS-IBL

Kinas president Hu Jintao citerade Konfucius när han 2005 lanserade kommunistpartiets vision om ett harmoniskt samhälle och en harmonisk värld. Från en officiell ceremoni 2007 som högtidlighåller Konfucius födelsedag.

- mänsklighetens slutmål. Genom kontakten med det transcendenta (hur det nu uppfattas) erbjuder religion ett perspektiv som lämpar sig väl för holistiska utsagor om tillvarons mening.

De religiösa ledarnas svar utgör emellertid en kakofoni av röster, vilket belyser den *relativisering* av försanthållna utsagor som globaliseringen bär med sig. Abrahams Gud, judendomens, kristendomens och islams enväldige Herre må vara avundsam, men får i globalsamhället likväl leva med andra gudar jämte sig. De fundamentalistiska religionstolkningarna kan delvis ses som en respons på denna relativisering, men har få utsikter att lyckas slå vakt om de egna sanningarnas giltighet annat än temporärt och i avgränsade miljöer.

Andra religiösa svar rör sig i riktning mot mångreligiös samverkan, där man lämnar frågan om Guds natur till förmån för Guds vilja, för att samlas kring globala problem som fattigdom, svält, klimatkris, flyktingströmmar, trafficking och hiv. Även om denna tendens domineras av socialt progressiva religiösa liberaler, har också religiösa fundamentalister samlats över religionsgränserna kring hjärtefrågor som kön, sexualitet och abort.

Efter det kalla kriget trädde globaliseringen in i sin nuvarande fas som kännetecknas av att det inte längre finns något samhälle utanför globalsamhällets gränser. Samtidigt medförde kommunismens fall att det inte längre finns ett tydligt alternativ till marknadsekonomin. Detta förde globalsamhället in i sitt nuvarande *postpolitiska* tillstånd. Politiken rör inte längre de grundläggande frågorna, det pågår ingen kamp mellan olika system. Dagens politik handlar i stället om justeringar inom samma system, där valet reducerats till att välja den bästa administratören av en "naturlig" ordning. Det finns inget utanför, det finns ingen utsida. Religionens politiska sprängkraft beror just på försöken att fästa alternativa politiska visioner om en annan värld i det transcendent, det som befinner sig Bortom, det enda tänkbara utanför som återstår.

Religionens politiska betydelse i det postpolitiska globalsamhället går emellertid betydligt längre än så. Man skulle kunna argumentera för att hela världsordningen är religiös. Inte endast i bemärkelsen att Marknaden framställs i metafysiska termer eller i helgandet av den privata egendomsrätten, utan också för att världsordningen avpolitiserats genom att framställas som en moralisk ordning som endast amoraliska krafter kan sätta sig emot – skurkstater, illegala kombattanter, terrorister, kriminella. Till skillnad från under kalla kriget är dagens motståndare moraliska fiender, varför kriget mot terrorn var ett religiöst krig där godhet stod mot ondska, civilisation mot barbari, frihet mot fruktan.

ÄVEN OM OBAMA dämpat de explicit religiösa övertonerna i det globala inbördeskrigets retorik, kvarstår grundperspektivet: världsordningen framställs som en moralisk ordning. När Wall Street kraschade formulerades ingen grundläggande kritik av det kapitalistiska systemet. Problemet var moraliskt, inte politiskt. Finansspekulanterna sågs inte som exploatörer av det mervärde som produceras av världens arbetande människor utan som förkastliga girigbukar som skall tillrättas, inte störtas.

Systemet står ohotat, men möjligen flyttas tyngdpunkten från väst till öst. Kina äger Förenta staterna och har i tysthet övertagit mycket av de gamla europeiska kolonialmakternas tidigare inflytande i stora delar av Asien och Afrika. Kina har i årtionden präglats av ett postpolitiskt tillstånd där kommunism är kapitalism. Landets politiker är teknokrater som administrerar en moralisk ordning framställd i termer av en konfuciansk harmoniideologi, där allt som stör harmonin måste elimineras. Därmed befinner sig Kina i fas med det postpolitiska globalsamhällets godhetsfilosofi. Vem motsätter sig godheten, vem tar strid mot harmonin?

Mattias Gardell är professor i jämförande religionsvetenskap vid teologiska institutionen, Uppsala universitet.

Populismens många ansikten

Populismen i Europa har upplevt en renässans som politisk realitet, och populistiska partier har i dag en etablerad och långvarig närvaro i de europeiska demokratierna. De finns i Europaparlamentet, i nationella och regionala parlament och i kommunala församlingar. Populistiska partier har även deltagit i och samverkat med regeringar i Italien, Österrike, Nederländerna, Polen, Ukraina och Slovakien, men också i Norden.

I den allmänna debatten används populism i regel synonymt med politisk demagogi och folkförförelse av karismatiska ledare som ställer "sunt förnuft" och "folkopinion" mot en handlingsförlamad och korrumperad politisk elit som tappat kontakten med väljarna. Populism begagnas oftare för att klassificera personer eller åtgärder man ogillar än som självdeklaration. Ett undantag är franska Front Nationals partiledare Jean-Marie Le Pen som ger den ett positivt ansikte: "Populism tar hänsyn till folkets åsikter. Har folket rätt att hålla en mening i en demokrati? Om så är fallet, ja då är jag populist."

Forskningssamhället har av tradition en ambivalent inställning till populismen. Forskningen präglas av starkt normativa inslag, och ser oftast populismen som en icke-önskvärd och patologisk form av politisk mobilisering. Utgångspunkten är att den hotar demokratiska institutioner och värden.

I USA har populismen inte lika negativ klang som i Europa. Den har historiskt asso-

cierats med agrara gräsrotsrörelser eller politiska partier som slagit vakt om landsbygdens intressen. Populism förbinds med rörelser som tar "småfolkets" intressen tillvara, inte enbart politiskt och ekonomiskt utan även värdemässigt.

MAN KAN MED andra ord urskilja flera typer av populism. Jag ska i det följande ange några karaktäristiska drag hos högerpopulism, vänsterpopulism och agrarpopulism.

Högerpopulismen har historiskt, som bland annat Mogens Glistrup i 1970-talets Danmark, haft en liberal agenda med krav på lägre skatter och mindre statsintervention. Under 1990-talet blev främlingsfientlighet och EU-motstånd dess prioriterade frågor. FPÖ (österrikiska frihetspartiet) i Österrike, Lega Nord i Italien och Pim Fortuyn i Nederländerna, samt Ny Demokrati i Sverige kombinerade gammal och ny högerpopulistisk politik med krav på lägre skatter, bantning av den offentligt finansierade välfärden samt

- restriktiv flykting- och invandringspolitik. Fremskrittspartiet i Norge och några andra högerpopulistiska partier har på senare tid ersatt nyliberalismen med vänsterkrav på offentliga åtaganden för att bevara välfärden. Sverigedemokraterna blandar ogenerat vänster- och högerpopulistiska idéer. I partiprogrammet presenterar man sig som ett intresseparti för svenskar, och detta knyts retoriskt ihop med krav på ökade välfärds-satsningar utifrån folkhemstanken.

FOTO: HANS KLAUS TECHT/APA-SCANPIX

Högerpopulismen framhåller även konservativa och antisekulära idéer uttryckta i traditionell familjepolitik; den gör motstånd mot kulturella gruppers och sexuella minoriteters krav på erkännande och likabehandling.

I Europa förekommer vänsterpopulism främst i några av Öst- och Centraleuropas yngre demokratier, där omvandlingen skapat markanta sociala och ekonomiska spänningar. I regel är det arvtogare till de kommunistiska partierna som yrkar på statliga ingripanden för att motverka effekterna av marknadsliberaliseringen och globaliseringen. De riktar även stark kritik mot de internationella politiska och ekonomiska etablissemangen. Annars är det i Latinamerika vänsterpopulismen varit starkast. Hugo Chavez och Evo Morales kombinerar krav på statsintervention med antiamerika-nism och imperialism.

Den agrara populismen har långa anor i Norden, Baltikum, Polen och USA. I början förkroppsligade den traditionella föreställningar om det sunda livet på landsbygden i motsats till den moderna stadens och modernitetens dekadens. Det finska landsbygdspartiet under Veikko Vennamo ställde på 1970-talet krav på statliga stödåtgärder för en småbrukarbefolkning som hotades av allt snabbare urbanisering. Samoobrona under den karismatiska och omstridde Andrzej Leppers ledning i Polen är det främsta exemplet på en modern centraleuropeisk agrarpopulism.

Jörg Haider (1950–2008) var under lång tid frontfigur för österrikiska frihetspartiet FPÖ. Hans politik var högerpopulistisk i huvudsak, men hade även andra inslag. När hans parti 1999 hamnade i koalitionsregering med det konservativa folkpartiet sattes Österrike i politisk karantän av en rad EU-länder.

Om populistiska partier kan vara nyliberala, pro-interventionister, värdekonservera, EU-kritiska och xenofoba – vad är det då som förenar dem? Populism har definierats som en uppsättning idéer om samhällets grundläggande konfliktstruktur och folkstyrelsens organisation. Det är inte en politisk ideologi jämförbar med exempelvis socialism, konservatism eller liberalism. Populism beskrivs bäst som en "tunn ideologi" enligt vilken samhället är uppdelat i två homogena, antagoniska grupper: "det rena folket" kontra "den korrupta eliten". Populismen erbjuder enkla lösningar på svåra problem, och är antipluralistisk till sin karaktär då den frammanar folket som en enhet: medborgarna (*demos*) eller gruppen med gemensamma språkliga, kulturella eller etniska drag (*ethnos*). Väljare och supportrar mobiliseras inte med politisk ideologi, utan genom andra typer av idealiserade identifikationsobjekt. Det gemensamma kan formuleras som nationen (Sverige, svenskheten), traditionen (religionen) eller landsbygden ("det glömda folket"). Detta ställs mot hot som EU, invandrarna, kapitalismen, homoseksuella och det politiska etablissemangen. Det är det omgivande sociala och politiska landskapet som bestämmer vilka konkreta uttryck populismen tar.

POPULISM ÄR ÄVEN en idé om hur demokratin bör organiseras. Politiken ska reflektera folkviljan så direkt som möjligt. Den representativa demokratin betraktas som icke-responsiv. Folkviljan, definierad som folkmajoritetens mening, borde sätta omedelbara avtryck i politiken. Därför förespråkar populisterna ofta folkomröstning och andra direktdemokratiska metoder. Premissen är genomgående att det finns en genuin folkvilja som kan förverkligas – om det finns oförvitliga, lyssnande politiker. Etablissemangets valda representanter använder sina ämbeten till att främja egna intressen och berika sig själva. Politikerna fattar beslut som inte står i samklang med medborgarnas "sunda och genuina" åsikter. Ekonomiska och kulturella eliter förstår inte hur "vanligt

folk" lever. Kritiken riktas mot politiskt korrekt multikulturalism och postmoderna värderingar som hotar religiösa, nationella eller kulturella traditioner. Populismens ideologiska tunnhet består i att den är begränsad till politikens organisering, men i andra frågor, till exempel förhållandet mellan stat och marknad, har man en enhetlig syn.

Populism har också förståtts som en politisk stil. Ledarskapet är ofta personcentrerat och karismatiskt, vilket i regel inneburit att populistiska partier har en svag intern demokratisk förankring. Ledarens mandat grundas i stället i förmågan att se och representera folkets intressen. Därmed även sagt att populismen kan ha ett mer auktoritärt ansikte.

I tider av stark social och ekonomisk förändring får populismen vind i seglen. Det är inget tvivel om att globaliseringen och europeiseringen är viktiga drivkrafter i dag. Politiska faktorer är sannolikt av större vikt nu än tidigare, och populismen ska därför även ses i ljuset av att Europas demokratier blivit alltmer svår genomträngliga när beslutsfattandet sker på olika arenor, även övernationella.

Internationella organisationer som EU har styrt den politiska agendan i de nya demokratierna i Öst- och Centraleuropa i stor utsträckning. Det är oklart var och hur politiskt ansvar kan utkrävas, och beslutsfattandets ogenomskinlighet ger politiker chansen att skylla besvärliga beslut på andra. De ideologiska avstånden har krympt, partierna söker ofta kompromisser och samförstånd, vilket i sin tur kan ge sken av att det saknas alternativ. De sociala och ekonomiska konsekvenserna av öppnare gränser i Europa, större konkurrens och mindre protektionism är några andra viktiga faktorer. Grupper som känner sig hotade eller som inte lyckats dra nytta av dessa förändringar är en naturlig rekryteringsbas för populistiska partier.

Är populismen i Europa ett hot mot demokratin? Den kan inte betecknas som antidemokratisk i sig. I motsats till extrema grupper väljer de populistiska partierna parlamentariska arbetsmetoder och accepte-

➤ rar demokratis grundläggande spelregler. De ställer upp i allmänna val och tar på sig regeringsansvar. Visst finns exempel på att populistiska partier i regeringsställning drivit frågor som ligger i de demokratiska värderingarnas och mänskliga rättigheternas utmarker, men så är långtifrån alltid fallet. Populistiska partier i regeringsställning tvingas anpassa sig till den rådande ordningen och ta ansvar för politiska beslut,

vilket ofta fått förödande konsekvenser för väljarstödet.

HUR SER FRAMTIDEN UT för populismen och hur ska den bemötas? Vissa förespråkar en *cordon sanitaire* eller ett avtal mellan etablerade partier om att isolera populistiska partier från samarbeten. Detta prövades i Belgien och Nederländerna på 1980-talet med liten framgång.

FOTO: KENT HULT/SYDSVENSKAN-IBL

Två segrare i tevesoffan valnatten 1991 – den blivande regeringsbildaren Carl Bildt och Ian Wachtmeister från Ny Demokrati som hade fått 6,7 procent av rösterna. Ny Demokrati hölls utanför regeringen men hade en vågmästarroll fram till 1994 då partiet försvann ur riksdagen.

Ledarskapet är ofta personcentrerat och karismatiskt, vilket i regel inneburit att populistiska partier har en svag intern demokratisk förankring.

Isoleringsmetoden har ofta motiverats med att demokratin måste försvaras, men inte sällan har det även handlat om att etablissemangen försöker skydda sin egen maktställning. De populistiska partierna har konkurrerat om röster i val, och att isolera eller utesluta dem från makten är en signal till deras väljare att deras åsikter inte är legitima.

Det har hävdats att populistiska partier kan ha en integrerande funktion: att de representerar missnöjda väljare och mobiliserar folk till vallokalen i stället för till sofflocket. De blir i det perspektivet temporära säkerhetsventiler när väljarna inte ser de etablerade partierna som alternativ.

Fenomenet Ny Demokrati i 1990-talets Sverige pekar delvis åt ett annat håll. Inte så sällan har nya populistiska partier föränlett de etablerade partierna att ta upp till exempel invandring och restriktiv flyktingpolitik utifrån en högerpopulistisk agenda. Syftet är ofta att locka till sig väljare, men resultatet blir att de populistiska partierna normaliseras när deras frågor vunnit insteg på dagordningen.

Innebär ett erkännande av populistiska partier som legitima meningsmotståndare att de normaliseras? Eller bidrar tystnad och stigmatisering till att de förtvinar? Inga enkla svar finns för hur populismen bäst ska bemötas. Däremot är det läge att ta en offentlig debatt om demokratin villkor och gränzoner – och en god anledning för de etablerade partierna att rannsaka sin egen sviktande förankring hos väljarkåren.

Populismen kommer inte att träda tillbaka på kort sikt. Framgången tycks vara okänslig för ekonomiska konjunkturer och kan växa i både uppgång och nergång. Snarare är stödet för populismen en indikator på hur samhällets välfärd fördelas. Än mer är populismen ett uttryck för att människor ser hot mot sin identitet och sitt sätt att leva – politiskt, kulturellt eller socialt. Av det skälet är bland annat integrationen och det multikulturella samhällets utformning en ödesfråga.

Ann-Cathrine Jungar är docent i statsvetenskap och forskningsledare vid Centrum för Östersjö- och Östeuropaforskning, Södertörns högskola. Hon leder projektet "Gamla rötter, nya röster: populism i det utvidgade Europa".

LITTERATURTIPS

Fryklund, Björn och Tomas Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden*. Lund: Arkiv, 1981.

Laclau, Ernesto, *On populist reason*. London: Verso, 2005.

Mény, Yves och Yves Surel, *Democracies and the populist challenge*. Houndmills Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.

Rydgren, Jens och Anders Widgren, red., *Från Le Pen till Pim Fortuyn. Parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*. Malmö: Liber, 2004.

Taggart, Paul, *Populism*. Buckingham: Open University Press, 2000.

Taguieff, Pierre-André, *L'illusion populiste. Essai sur les demagogies de l'âge démocratique*. Paris: Flammarion, 2007.

Demokrati 2.0

Internetrevolutionens möjligheter att bidra till demokratisering bör ständigt utvärderas. Varje sekund får den uppkopplade medborgaren fler möjligheter att göra sin röst hörd, och studier visar också att nätet kan främja demokratisk delaktighet. I en värld utan digitala klyftor tycks det dessutom vara de politiskt resurssvaga som har mest att vinna.

Barack Obama tar paus under primärvalskampanjen i januari 2008, i sällskap med sin "smartphone". Denna blandning mellan mobiltelefon och minidator beskrev han som ett viktigt verktyg för att hålla kontakten med väljarna.

FOTO: MUHAMMAD OZIER/ SCANPIX

Internet var utan tvivel en central resurs i Barack Obamas presidentsvalskampanj. Enligt vissa bedömare var det rentav en förutsättning för framgången. Det har hävdats att nätet var för Obama vad televisionen var för John F. Kennedy i valkampanjen 1960. Båda lyckades osedvanligt väl med att nå ut via skärmen.

Professionellt utformade webbsidor var bara förnamnet i Obamas kampanj. Genom socialt nätverkande via det som nu kallas Web 2.0 kunde marknadsföringen ske i en helt ny omfattning. Volontärer möttes virtuellt på *MyBarackObama.com* där de lade grunden för fler än 200 000 evenemang vid sidan om kampanjstabens egna. I samband med detta registrerades också 400 000 bloggposter. Med donationer via nätet enligt principen "många bäckar små" samlades en halv miljard dollar in. Samtidigt användes videoklipp särskilt utformade för YouTube, med en tittartid som beräknats till 14,5 miljoner timmar.

Många politiker sneglar förstas avundsjukt på Obamas succé som "internet-president". Men hur ser den digitaliserade demokratins framtid ut? Kan nätet röja vägar fram till en fördjupad demokrati? Begreppet digitala klyftor har signalerat att vissa är med på tåget medan andra hamnar vid sidan av. Klyftorna löper såväl mellan rika och fattiga länder som mellan mer och mindre bemedlade grupper i varje land. Globalt sett är det en färfång förhoppning att skillnader i tillgången till internet kommer att försvinna inom överskådlig tid. För alltför många av jordens invånare har frågan om rent vatten avsevärt högre prioritet.

Sverige tillhör dock den internationella interneteliten. Från den ursprungliga "hårda kärnan" av yngre teknikfrälsta människor har både tillgängligheten och utnyttjandet fortsatt sprida sig över åldersaxeln. Statistiska centralbyrån uppger att andelen svenskar 16–74 år med internet hemma närmar sig 90 procent. Samtidigt minskar också skillnaderna mellan åldersgrupper och mellan kvinnor och män. De äldre tycks ta till sig tekniken i allt snabbare takt, och

debuten sker tidigare än förr. Enligt studier är numera hälften av Sveriges femåringar nätsurfare. Inom en nära framtid bör alltså internet vara tillgängligt för snart sagt alla svenskar.

Forskning visar att aktivitet på nätet också främjar aktivitet i det politiska livet. Även om orsaksriktningen inte är helt glasklar här kan interneteffekterna delvis förklaras av något som statsvetare kallar politiskt självförtroende. Personer som har högt politiskt självförtroende ser positivt på sina möjligheter att vara aktiva medborgare. De deltar inte ständigt i politiska manifestationer, men de upplever inga psykologiska hinder för att göra sina röster hörda den dag det behövs. Steget från passivt missnöje till politisk aktivitet blir därför kortare.

Den uppkopplade medborgaren kan ta del av argument för och emot förslag, och utnyttja möjligheter att kommunicera med makthavare. Mycket av detta kan dessutom ske förhållandevis anonymt, och därmed behöver man inte utsätta sig för risken att bli utpekad som okunnig. Den som tidigare känt modet svikta när det är dags att yttra sig på möten kan i stället agera online. Om nätanvändning främjar politiskt självförtroende kan alltså människor i allmänhet bli mer politiskt resursstarka i framtiden. Därigenom öppnas också möjligheter för en vitaliserad demokrati.

MEN SAMTIDIGT är det tänkbart att konsekvenserna inte är lika för alla. Det är fullt möjligt att internet gynnar de redan privilegierade mer. I ett sådant scenario förverkligas inte den politiska jämlikhetens ideal. Om bonusen tillfaller de redan resursstarka riskerar dagens skillnader tvärtom att fördjupas – "åt dem som har ska varda givet" blir mer sant än någonsin.

Resultat från en egen undersökning ger ändå skäl att vara optimistisk. Med hjälp av data från en intervjuundersökning baserad på ett representativt urval av 2 138 invånare (Medborgarundersökningen 2003) analyserade jag effekter av internetanvändning på människors politiska självförtroende. ➤

- Omfattningen av intervjupersonernas utnyttjande av nätet relaterades till hur de såg på sina möjligheter att påverka politiskt och hur de bedömde förutsättningarna att hävda sina rättigheter gentemot myndigheter.

Studien visade att internet faktiskt verkar göra skillnad för människors politiska självförtroende. De flitiga nätsurfarna gör små men regelbundna omvärldsanalyser framför den egna skärmen. Kunskaperna och insikterna från detta tycks stärka tilltron till den egna förmågan att vara delaktig i det politiska livet.

När det gäller avsiktligt politiskt surfande – när man utnyttjar nätet för att informera sig om politik och samhällsfrågor – framträder dessutom en social utjämnningseffekt. I dessa fall gynnas nämligen personer med kortare utbildning mer än högutbildade. Internetanvändare som enbart har grundskolekompetens tycks alltså kunna få ett kunskapslyft online som stärker deras politiska självförtroende i särskilt hög grad. I takt med att befintliga digitala klyftor minskar så öppnas här en väg mot ökad politisk jämlikhet. På sikt skulle därmed internet kunna bidra till att plana ut rådande skillnader i politiskt självförtroende.

Att utnyttja nätet för politisk information är inte längre något nytt, men tendensen är att allt fler aktörer gör allt mer. Politiska kandidater har ambitiöst designade webbplatser som håller besökarna uppdaterade i aktuella debatter. Kommunala församlingar direktsänder sammanträden över internet. Beredningen av politiska beslut kan följas via statliga kommittéers egna hemsidor och

riksdagens omfattande elektroniska dokumentation. Därtill finns naturligtvis professionella rapporter och analyser av politiken tillgängliga via både dagspressens och etermedias nätupplagor.

De uppkopplade medborgarna kan knappast klaga över utbudet av information. Men klarar nätet också att underlätta en aktiv dialog? Även om svaret inte är ett rungande ja, har stenen tveklöst satts i rullning.

Nätbaserade mediekonsumenter erbjuds att kommentera publicerade debattinlägg och reportage. Efter nyhetssändningar kan tittarna chatta med de intervjuade. Vidare kan varken traditionella massmedia eller samhällsintresserade medborgare undgå den snabbt växande bloggösfären. Bloggar var från början internetbaserade dagböcker, men jämfört med den traditionella, hemliga dagboken kan hela världen omedelbart ta del av skribentens noteringar. Bloggösfären uppvisar en exemplös tillväxt under 2000-talet. Från ett närmast nolläge år 2000 beräknas i dag drygt 100 miljoner bloggar ha registrerats, och fortfarande startar tiotusentals nya varje dygn. En stor andel bloggar handlar visserligen inte ens med vidast möjliga definition om politik, och för de flesta är läsekretsen sannolikt högst begränsad. Men likafullt är ett oräkneligt antal bloggposter kommentarer till politiska frågor och inbjudningar till fortsatt debatt.

FÖGA FÖRVÄNANDE upptar frågor om hur internet kan och bör regleras stort utrymme i bloggar och diskussionsforum. Och i kölvattnet av debatterna om FRA-lagen och IPRED-lagen har Piratpartiet (och ungdomsförbundet Ung Pirat) fått vind i seglen. Samtida politiska rörelser kan framgångsrikt motivera sin existens med att peka på hur (nya) integritetsfrågor får betydelse för (gamla) relationer mellan staten och medborgarna.

Piratpartiet var emellertid inte Sveriges första "e-parti". Redan 2002 tog Demoex (som står för Demokratiexperimentet) ett mandat i Vallentuna kommun. Demoex är en politisk rörelse helt utan fastlagt program.

Estland kommer som första EU-land att erbjuda alternativet e-röstning i årets val till Europaparlamentet.

Enskilda frågor avgörs av medlemmarna via omröstning på partiets internetforum – teknologin utnyttjas här för att fullt ut försöka realisera direktdemokratiska ideal.

På samhällsnivå kan helt internetbase-
rade allmänna val vara ett nästa steg. Försök
i begränsad skala har redan gjorts på olika
håll, och Estland kommer som första EU-
land att erbjuda alternativet e-röstning i årets
val till Europaparlamentet.

Om webben i sin linda bara förmedlade
information på nytt sätt har dagens internet
blivit ett redskap i användarnas händer. I
optimisternas framtidsvision samlas med-
borgarna på virtuella torg för att dryfta
gemensamma problem och genomföra om-
röstningar. Utan att låta sig hindras av
historiens klassmarkörer och andra hinder
för delaktighet tar folket online makten
över sitt öde.

Samtidigt går informationsstressens
spöke genom nätlandskapet. E-posten har
redan börjat få ett gammaldags skimmer
över sig. Där bloggandet tar för mycket tid
erbjuder minimalistiska Twitter-meddelan-
den om 140 tecken numera en utväg. Men
med knapphändiga besked i ett allt tätare
informationsbrus försämras möjligheterna
till dialog och eftertanke.

Den framtida demokratins kvalitet kanske
avgörs av förmågan att filtrera och prioritera.
Frågan är om vi vågar låta sökmotorerna på
nätet serva oss också med detta.

*Per Strömblad är fil. dr i statsvetenskap och forskare
vid Institutet för Framtidsstudier.*

LITTERATURTIPS

Findal, Olle, *Svenskarna och Internet 2008*. Hudiksvall:
World Internet Institute, 2008.

Norris, Pippa, *Digital divide. Civic engagement,
information poverty and the Internet worldwide*.
Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Statistiska centralbyrån, *Privatpersoners användning
av datorer och Internet 2008*. Stockholm: Statistiska
centralbyrån, 2008.

Strömblad, Per, *Framtida politisk jämlikhet i
IT-samhället? Ingår i: Alm, Susanne och Joakim
Palme, red., Fjorton perspektiv på framtiden*.
Stockholm: Institutet för Framtidsstudier, 2008.

FOTO: ROBERT HENRIKSSON/SCANPIX.

*Piratpartiet har torgmöte
i Stockholm, april 2009.
Partiet ser sig självt som
försvarare av medborgarrätt
i ett samhälle där lagar för
övervakning, kontroll och
korruption sprider sig.*

Det populistiska tricket

Sverige har varit relativt skonat från de grövsta utfallen av högerpopulistisk mobilisering och politisk rasism. Vi behöver bara blicka mot Danmark, Holland, Italien, Österrike och Frankrike för att finna en mer öppet främlingsfientlig politisk diskussion. Men inför Sverigedemokraternas valframgångar, och flera partiers vinkar om språktest och medborgarkontrakt, tycks många vänta oroligt på att en fördämning skall brista. Det finns skäl att fråga sig vad som är motorn i den främlingsfientliga populismen.

*Förföriska locktoner
– folksagans rättfångaren
i Hameln spelar på sin
flöjt och lurar med sig
stadens barn. Illustration
av Kate Greenaway.*

Begreppet populism är notoriskt otydligt, bland annat för att populism återfinns i de flesta politiska rörelser. Inom den politiska sociologin och statsvetenskapen har man emellertid försökt ge begreppet en mer precis definition. Högerpopulistiska partier har ordnats i så kallade partifamiljer, deras ideologier och strategier har beskrivits och partiernas framväxt har ställts i relation till attitydförändringar hos väljarna.

Ofta förklaras högerpopulistiska partiers uppkomst och tillväxt som effekter av strömningar bland väljarna, även om de flesta bedömare förstås räknar med en viss återkoppling. Denna syn är även inskriven i själva namnet som antyder att populismen är sprungen ur "folket". Synsättet är delvis ett arv från Martin Seymour Lipssets och Stein Rokkans forskning om populism och så kallade väljarklyftor, vilken tog sin början med den klassiska boken från 1967, *Party Systems and Voter Alignments*.

Traditionen efter Lipset–Rokkan har bidragit med en viktig kartläggning av särskilt främlingsfientlig populism (som även kallas radikal högerpopulism). Inte minst kopplingen mellan socioekonomiska förutsättningar och idé- och attitydförändringar bland väljare ger en viktig nyckel till förståelsen av populismens möjligheter.

MEN FRÅGAN ÄR om inte den dominerande synen på främlingsfientlig högerpopulism – som kommandes nedifrån, från folket – också är en del av problemet. För när förståelsen av främlingsfientlig populism ligger så nära populisternas egen självförståelse och retorik, finns risken att bländas av *det populistiska tricket*, deras mest effektiva retoriska knep. Populister framställer sig som folkets sanna representanter och avfärdar all kritik som uttryck för en "politiskt korrekt" elitism, vilket underblåser den påstådda dikotomin mellan det sanna folket och den korrupta eliten.

Detta nedifrånperspektiv bygger också på de västerländska demokratiernas självsyn, i vilket folket – *demos* – både är det mest centrala och det mest oroande elementet.

I demokratiteorin har idealet varit ett visst mått av elitstyre parat med ett brett men ändå måttligt medborgerligt politiskt engagemang, en "civic culture" – uttrycket myntades 1963 av Gabriel Almond och Sidney Verba i boken *The Civic Culture*. Inte minst efter andra världskriget har detta setts som garanten för demokratisk stabilitet – en inte helt obegriplig hållning i Europa i historiskt perspektiv.

I dag uttrycker de flesta politiska teoretiker och politiker en starkare tilltro till värdet av fördjupat politiskt deltagande. Men ändå finns en misstänksamhet mot ett alltför ivrigt folkligt engagemang kvar som ett viktigt ackord. Det "demokratiska underskottet" inom EU kan till exempel inte enbart förstås som olycksfall i arbetet. Underskottet byggdes in i unionen utifrån grundtanken att en tröghet bör finnas i systemet, som vikter- och motvikter mot kaos, irrationalitet och majoriteters tyranni. Därmed finns faktiskt också visst fog för det populistiska missnöjet och dikotomin mellan folket och eliten.

MEN DEMOKRATINS utgångspunkt i *demos* innebär även att den har svårt att värja sig mot en politisk aktör som lyckas hävda sin genuint folkliga bas. Därför intar de etablerade partierna ibland en mycket tafatt attityd mot främlingsfientlig populism, i bästa fall missriktat demokratisk, i sämsta fall rent taktiskt acceptering eller gillande. För vem vill gå emot folket?

Ett tydligt exempel är Dansk folkeparti som mobiliserat med en intensiv hets mot invandrare och muslimer. Opinionsundersökningar som gav partiet 20–25 procent inför valet 2001 dämpade inte bara motståndarnas kritik. Även många intellektuella i Danmark tyckte betrakta denna opinion som den genuint danska fjärdedelen av befolkningen.

Partiet inledde en lång smekmånad i ofentligheten, som under 2000-talet växlades över till regeringssamarbete och stort inflytande över landets utlänningspolitik. Denna politik har ett flertal gånger kritiserats av FN:s kommission för mänskliga rättigheter, ➤

- Amnesty och EU för sina tydligt diskriminerande inslag.

I Sverige står det nu och väger. Skall man betrakta Sverigedemokraterna som rasister som bör bekämpas med full kraft, eller bör man ta fasta på partiets ansträngningar att respektera de demokratiska spelreglerna, ge dem medietid och rätt att besöka skolor precis som andra partier? Vilsenheten är kompakt. Många tycks ha lurats av det populistiska tricket och blandar samman Sverigedemokraterna med "Svensson".

I *Sydsvenskan* gick hösten 2006 författaren Fredrik Ekelund, senare uppbackad av Henning Mankell, ut och försvarade Sverigedemokraternas väljare mot dem som anklagade partiet och dess väljare för rasism: "det är inte fascistoida monster som utgör basen för SD" utan "vanlig strävsam arbetarklass som fått nog". Det väljarna fått nog av var, enligt Ekelund, föraktet för svenskar bland invandrare och hoten och kriminaliteten. Under debatten framhölls

alla de klassiska och ofta fiktiva sambanden: kriminalitet och invandring, könsförtryck och slöja, islamism och islam – och så terror. Orsakssambanden redovisades inte, det räckte med suggestiva antaganden.

Debatten visade hur det populistiska tricket omformar spelet. Snart var Fredrik Ekelunds försvarsstrategi identisk med populismens paradnummer. "Den politiska korrekthetens mobbningsstrategi slog alltså till direkt", avfärdade han sina kritiker.

Att tricket fungerar beror på att det är till hälften riktigt. Det är vanligt folk som röstat på Dansk folkeparti och Sverigedemokraterna, precis som vanliga tyskar, italienare och fransmän en gång röstat fram mer öppet fascistiska partier. Populisternas främsta tillgång är tron att väljarnas folkliga vanlighet garanterar att det inte är frågan om rasism.

En mer fruktbar utgångspunkt än att betrakta populism som kommande *ur* folket är att se det som en drastisk kamp *om* folket och folkets namn. Politiska rasistiska

Anders Fogh Rasmussen (Venstre) och Pia Kjaersgaard (Dansk folkeparti).

Rasmussen kunde efter folketingsvalet i november 2001 bilda en borgerlig koalitionsregering, men var också beroende av parlamentariskt stöd från Kjaersgaards parti. Många menar att Rasmussen och Kjaersgaard har stort ansvar för de senaste årens främlingsfientliga stämningar i Danmark.

FOTO: FINN FRANDSEN/POFOTO-SCANPIX

rörelser kan nämligen ses som ett slags utbildningsprojekt, lika mycket "uppifrån" som "nedifrån". Det synliggör hur folken i Sverige och i Europa i årtal matats med skräckbilder om hur invandrarna strömmar in, förstör landets traditioner och begår brott. Till slut börjar människor tro på budskapet. Detta innebär inte alls att "folket" är dumma i huvudet, utan bara att man tillerkänner dem den mänskliga egenskapen att vara påverkbara.

Viktigt i sammanhanget är också att dylika utbildningsprojekt inte bara kommer från öppet främlingsfientliga partier. De etablerade partierna och medierna har bidragit generöst, snarare än att effektivt utmana projektet. Journalisten Bashy Quraishy har länge "skuggat" den danska utvecklingen på området. Han understryker medias roll i att pytsa ut "en daglig dos xenofobi".

I Italien, Holland, Belgien och Österrike har radikala högerpopulistiska partier lyckats flytta den invandringspolitiska diskussionen och ofta tvingat fram öppet rasistiska "svar" från övriga partier, eller fått dem att ingå allianser och regeringssamarbeten.

ÄVEN I SVERIGE har så kallat vanligt folk "utbildats". Självklart av de främlingsfientliga aktörerna, men även av etablissemangen. Våra senaste regeringar har begränsat möjligheterna att invandra, flera gånger sänt ut signaler om tuffare tag, ifrågasatt religiösa och kulturella praktiker, inte minst slöjan, föreslagit språktest för medborgarskap, utökade utvisningsmöjligheter, kringskuren asylrätt – och som grädde på moset nyligen ett medborgarkontrakt kopplat till ekonomiska och sociala sanktioner mot dem som inte visar tillräcklig integrationsvilja.

Från vetenskapligt håll har *Rosengårdsrapporten*, framställd av Centrum för asymmetriska studier vid Försvarshögskolan och beställd av integrations- och jämställdhetsminister Nyamko Sabuni, nyligen gett oss en hel karta av "indikatorer" på islamistisk "radikalisering". Såväl skägg som slöja som parabolantenn framställs som möjliga signaler om terroranstrykning. Det blev själv-

klart mumma i tabloiderna och fick många "vanliga svenskar" att undra. Andra forskare kan dock inte granska uppgifterna eftersom materialet eldats upp i föregiven omsorg om uppgiftslämnarnas anonymitet.

Medias roll är aldrig enkel att sammanfatta. Det pågår just nu en diskussion i Mediasverige, om man idkar själv censur eller går fram för hårt mot invandrare. På ledarplats påminns vi allt oftare om hur viktigt det är att våga kritisera religioner och ställa krav. Överallt i samhället framhålls en gemensam "värdegrund" som en rikslikare, men det är få som kan konkretisera vad som hör till denna grund. Sedan den 11 september 2001 har denna diskussion länkats till oron för terror.

Nu sägs ofta att vi måste "ta debatten" med Sverigedemokraterna. Det är nog riktigt. Men debatten kan tas på många sätt. Exempelen från andra europeiska länder förskräcker. Där har de främlingsfientliga partierna, de etablerade partierna och de spekulativa medierna "tagit debatten" genom att framför allt visa omsorg om "folkets oro" inför invandring. Därigenom har populisterna vunnit sin första och viktigaste seger – att få alla att tro att deras oro också är "folkets".

Erik Berggren är statsvetare och ansvarig för forskningsinformation vid Institutet för forskning om Migration, Etnicitet och Samhälle (REMESO), Linköpings universitet.

LITTERATURTIPS

Bengtsson, Håkan A., red., *Högerpopulismen. En antologi om Sverigedemokraterna*. Stockholm: Premiss, 2009.

Ekelund, Fredrik, *Etniska svenskar föraktas. Sydsvenskan*, 4 oktober, 2006.

Laclau, Ernesto, *On populist reason*. London: Verso, 2005.

Lodenius, Anna-Lena och Mats Wingborg, *Slaget om svenskheten. Ta debatten med Sverigedemokraterna*. Stockholm: Premiss, 2009.

Rydgren, Jens, *Från skattemissnöje till etnisk nationalism. Högerpopulism och parlamentarisk högerextremism i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 2005.

Från politik till stadsplanering

DEMOKRATINS LIVSNERV

Chantal Mouffe: *Om det politiska*.
Hägersten: Tankekraft, 2008. (135 s.)

I flera årtionden har svensk politik rört sig mot mitten. Inför valet 2010 tycks folkets demokratiska valmöjligheter reduceras till ynka två alternativ.

Om man är intresserad av att kritiskt förstå hur denna utveckling påverkar den demokratiska potentialen, rekommenderar jag Chantal Mouffes bok *Om det politiska*. Hennes teoretiska diskussion om västvärldens demokratiska utveckling och faror, kastar nytt ljus även över Sveriges politiska karta. Författarens skoningslösa retoriska stil är symtomatisk för bokens huvudargument: konflikt mellan motståndare är demokratins existensvillkor, konsensus dess motsats.

Efter Sovjetunionens kollaps har den nyliberala ideologin fått stå oemotsagd, menar Chantal Mouffe, vilket förvandlat demokratin till en fråga om olika tekniska lösningar som bäst löses av experter. Det är liberalismens tilltro till individualism och rationalitet Mouffe vänder sig mot. Hon menar att individualismen bortser från att samhällen är uppbyggda av kollektiva identiteter som skapas utifrån indelningen i "vi" och "de" och som därmed alltid riskerar att bli fientliga. Terrorism och högerpopulism är exempel på det senare.

Lösningen är att skapa ett demokratiskt rum för legitima motståndare – en agonis-

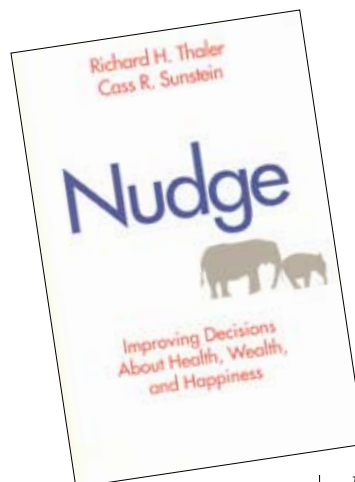

tisk konfrontation, med författarens ord. Politik i den nyliberala ordningen bygger på missuppfattningen att det går att göra rationella val. Hela det demokratiska projektet vilar just på omöjliga val mellan motstridiga alternativ, menar Mouffe. Det finns inte några objektivt eller moraliskt bästa lösningar, enbart politiska lösningar. Därför är demokratins enda uppgift att möjliggöra att ideologier och synsätt utmanar varandra.

Mouffe hanterar såväl Ulrich Beck som Antony Giddens och Jürgen Habermas med kritisk skärpa. Hon menar att deras ståndpunkter leder till en "demokratisk återvändsgränd" där illusionen om rationalitet, gränslöshet och pluralism döljer vårt grundbehov att särskilja "oss" från "dem".

Chantal Mouffes argumentation tål att tas på allvar om man vill förstå vad som håller på att hända med den svenska demokratin.

Livia Johannesson

EN VÄNLIG KNUFF

Richard T. Thaler och Cass R. Sunstein: *Nudge. Improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven: Yale University Press, 2008. (293 s.)

Nudge av Chicago-professorerna Richard Thaler och Cass Sunstein är en av många populärvetenskapliga böcker om beslutsfattande på senare år. Deras specialitet är beteendekonometri, en blandning av psykologi och ekonomi som utforskar människans begränsade rationalitet och mentala snedvridningar.

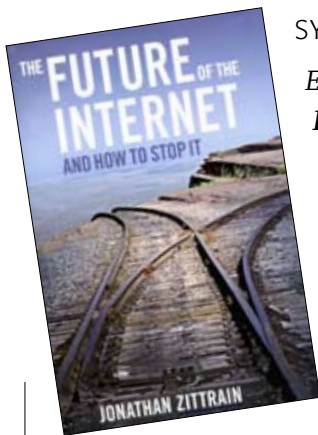
I läroböcker i ekonomi, skriver författarna, får studenter lära sig att *homo economicus* kan tänka som Einstein, har ett minne som superdatorn Deep Blue och viljestyrka som Mahatma Gandhi. Men verkliga människor (som du och jag) är inkonsekventa och dåligt informerade. Vi orkar inte sätta oss in i hur pensionsystemet fungerar, vi glömmer säga upp prenumerationer och äter pizza framför teven hellre än att gå till gymmet.

Thalers och Sunsteins lösning är att företag och samhälle med hjälp av en genomtänkt *valarkitektur* ger oss en liten knuff (*nudge*) så att vi fattar bättre beslut, men utan att ta ifrån oss vår valfrihet. Exponering av hälsosam mat på bekostnad av mindre hälsosam föda är en sådan välmående knuff; förbud mot skräpmat är däremot inte bra. Författarna talar om libertariansk paternalism, ett slags minimalistisk social ingenjörskonst, som en tredje väg för en social politik i vilken marknadskrafter och individuell frihet upprätthålls.

Genom att förändra valarkitekturen för hur olika alternativ utformas och presenteras för kunder och medborgare kan stora skillnader åstadkommas i deras beteende. Utformningen av standardalternativ får därför extra stor betydelse eftersom många människor väljer just dessa.

Författarna introducerar beteendekonometri på ett lättläst och engagerande sätt. Många av deras idéer innehåller ett fräscht och behövligt nytänkande, värt att begrunda för beslutsfattare inom näringsliv och offentlig verksamhet.

Samuel Bohman

SYNTETISKA VÄRLDAR

Edward Castronova: Exodus to the virtual world. How online fun is changing reality. New York: Palgrave macmillan, 2007. (235 s.)

Jonathan Zittrain: The future of the Internet and how to stop it. New Haven: Yale University Press, 2008. (342 s.)

Visionen om ett globalt kommunikationsnät

har funnits sedan 1960-talet, och den tekniska grunden har varit i drift sedan dess. Med tiden har nätet utvecklats till allt mer sociala funktioner, bloggar, sociala forum och virtuella världar visar innovationskraften.

Jonathan Zittrain, professor i internet-lagstiftning vid Harvard, använder begreppet *generativitet* för att förstå nätet. Med generativitet menas att en produkt kan användas på oförutsedda sätt, som rentav utvecklar produkten. En hög legobitar är mer generativ än en färdig leksak, eftersom det inte är definierat på förhand vad legobitar ska byggas ihop till. Både nätet och datorn är typiska generativa system. Men generativiteten är samtidigt orsak till Zittrains mer pessimistiska bedömning i boken *The Future of the Internet and how to stop it*.

Via nätet har användarna tillgång till systemets byggstenar eller kod, och kan skapa egna program och produkter som företag och myndigheter har svårt att förutse. Det ger innovationer (som Linux, Skype, Youtube och Wikipedia) men också bedrägerier, spam, virus och spionprogram.

Motdraget består i slutna, icke-generativa men säkra system fria från virus, där tillverkaren bestämt på förhand vad användaren kan göra och vad som får visas. Zittrain befarar en framtid där ett fåtal företag själva utvecklar nätet och styr över skilda delar av det, och där innovativiteten är låg. Hoppet ställer han till nya normer för hur nätet ska användas samt till mer kompetenta användare. En förebild är uppslagsverket Wikipedia som drivs av hängivna "wikipedianer".

En ljusare bild ger ekonomen Edward Castronova i *Exodus to the virtual world*. Hans fokus är virtuella världar som Second Life och World of Warcraft.

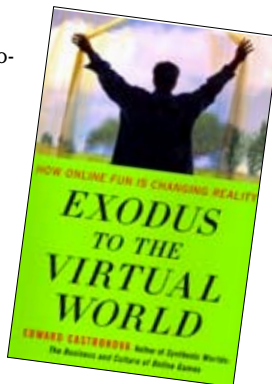
År 2008 beräknades så kallade Massively Multiplayer Online Games ha över 16 miljoner aktiva användare, jämfört med knappt 1 miljon för åtta år sedan (enligt www.mmogchart.com).

Castronova menar att virtuella (eller syntetiska) världar börjar anta drag av alternativa samhällen med egna normer, medborgarskap, ekonomier och politik som drar till sig mer "uppmärksamhetsmigration". Syntetiska världar förutspås integrera kommunikationer, ekonomiska transaktioner och även myndighetstjänster i allt högre grad. De påverkar hela webben att bli mer tredimensionell och realistisk.

Men vem ska äga och konstruera dem? Frågan blir allt mer central ju viktigare de syntetiska världarna blir. Kommer framtidens syntetiska världar att präglas av generativitet? Byggs de upp och utvecklas av sina användare? Eller blir de mer detaljreglerade, säkra men centralstyrda öar i cyberrymden?

Framför allt Zittrains verk är mycket välskrivet och informativt, men båda böckerna rekommenderas till alla som intresserar sig för informationssamhällets utveckling.

Markus Gossas

DEN PRODUKTIVA STADEN

Jesper Meijling: Påståenden om framtiden. Stockholm: Axl Books, 2008. (174 s.)

Sedan några decennier är 1960-talets miljonprogram placerat på historiens skräphög. Fort gick det också. I dag har programmet samma status som 1800-talets statarlängor. De resliga förorts-skraporna tycks vila på samma tivelaktiga människosyn, om än med sämre sommarstugepotential – ett nog så allvarligt brott i dessa snickarglädjens dagar.

Kritiken har säkert fog för sig. Samtidigt är marknaden för efterkloka angrepp på efterkrigstidens planeringstänkande mättad. Tiden är förbi då det gick att skapa debatt med enkla bilderböcker och citatsamlingar som satte pittoreskt storstadsmyller i kontrast till raka motorvägar och fyrkantiga konsumbutiker.

Med essäsamlingen *Påståenden om framtiden* gjuter dock arkitekten Jan Meijling nytt liv i denna slitna genre. En förtjänst är att han låter bli att använda vår egen tids estetiska ideal som planeringens måttstock. Utgångspunkten är i stället staden som "system för att organisera vårt produktiva liv och ekonomiska utbyte och för att generera tillväxt". Därmed skapar han en ny ingång till intressanta diskussioner kring integration och utanförskap, kunskap och tillväxt samt stadsplanering i vid mening.

Meijling skildrar försöken att ta framtiden i besittning med både historiska och samtida exempel. Genomgående betonas vådan av att separera människors boende från deras tillvaro i övrigt. En tanke som Meijling med framgång vänder inte bara mot efterkrigstidens tro på luftiga parker och ordentligt uppradade byggnadsenheter utan även mot dagens lika omsorgsfullt avskärmade forskningsparker och blänkande högskolekomplex.

Urban Lundberg

Folkhemmet som aldrig fanns

• Vad säger Per Albin Hansson om folkhemmet i sitt tal i riksdagens andra kammare 1928? Så här lyder inledningen:

Vid högtidliga och för övrigt ibland även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället – staten, kommunen – såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgarhemmet. Bilden har måhända efter den senaste stora författningsreformen fått en flitigare användning än tillförne, men även under det politiska fälväldets tid tillgreps den från maktthavarnas sida i synnerhet när det gällde att hos massorna inpränta känslan av förpliktelse till det allmänna, skyldigheten att bära bördor och bringa offer.

Mer än så blir det inte. Förväntas letar man efter fler hänvisningar till det i dag så slitna begreppet. Det intressanta är dock Per Albins tydliga budskap att Sverige *inte* var ett folkhem. Än tänkvärdare är att han verkade tycka att det var ett illa valt ord för vad Sverige skulle bli. Folkhem var något som överheten använde för att skyla över orättvisor, höja skatten eller skicka ut unga människor i krig.

Personligen föredrog Per Albin *medborgarhem*, som han introducerade omedelbart efter folkhem och sedan höll sig

till resten av talet. Endast ett kommatecken skiljde orden åt. Men där folkhem efterhand blev ett mångomsjunget begrepp föll medborgarhem snart i glömska. I dag hör man aldrig upprörda röster om det gamla goda medborgarhemmet, om dess förfall eller vad socialdemokraterna gjorde i lönnedom på dess mörka bakgård.

Man kan tycka att orden är synonyma, skenbart med stöd i citatet. Men i själva verket kunde skillnaderna inte vara större.

Får man tro Per Albin är folkhem ett ord som främst fyller en legitimerande funktion. Medborgarhem däremot visar möjligheterna. Det ställer sig inte i vägen för förändring utan ser verkligheten som den är. Per Albin Hansson tycks mena, att för en demokrat blir samhället aldrig mera sig likt.

Merparten av hans tal – som sällan citeras – ägnas åt en beskrivning av det gamla samhället ur det nya perspektivet. Domen är hård. Sverige "är ännu icke det goda medborgarhemmet. Här råder visserligen en formell likhet, likheten i politiska rättigheter, men socialt består ännu klassamhället och ekonomiskt råder fåtalets diktatur." Han presenterar ingen färdig lösning. Medborgarhemmet är inget program, endast en riktning.

Bäst liknas medborgarhemmet vid ett förebud. Per Albin noterar att det ständigt "blir fler som frågar sig, varför den ekonomiska fördelningen i så hög grad ska vara till de hårt arbetandes nackdel. Vår tids människor betrakta icke ett samhälle av fattiga och rika såsom en gudomlig ordning; de lyssna icke när de mättes profeter predika 'Österlandets förnöjsamhet'. Uppgiften för en ärlig demokratisk politik", avslutar han, "är att göra samhället till det goda medborgarhemmet."

Här finns kanske konturer av ett projekt, men det begränsar sig till vad demokratin behöver för att realisera sig själv: ett mått av social jämlikhet. När Sverige har blivit ett medborgarhem kan vad som helst hända, verkar Per Albin mena. Demokratin är oförutsägbar och tar sina egna vägar.

Kan detta stämma? Sedan länge har vi lärt oss prata om folkhemmet som ett genomtänkt projekt. Först gjorde vi det med ett vemodigt tonfall, med tiden i kritiska termer, som motsatsen till demokrati och delaktighet. Folkhemmet utmärktes, sade man, i själva verket av folkförakt och kylig social ingenjörskonst. Sedan har vi nostalgien: dels vänsterns mildt resignerade melankoli, dels Sverigedemokraternas mer aktivistiska vemod, som på senare tid trätt fram som en

reaktion mot invandring och Europaintegration.

Egentligen är det egendomligt. Folkhemmet var ju medborgarhemmet, och medborgarhemmet var bara en negation. Ska man vara petig, och det ska man ju som historiker, måste betonas att ordet folkhem aldrig fick någon plats i socialdemokraternas retorik under decennierna när välfärden etablerades. När Gustav Möller efter andra världskriget beskriver socialdemokraternas insatser lanserar han *Social-Sverige* för att markera skillnaderna till ett nära förflutet. Några år senare myntar Tage Erlander *det starka samhället*. Olof Palme talar om *välfärdsstaten*, eller ännu hellre *välfärdssamhället*.

Syftet med dessa nya ord var att konkretisera vad socialdemokratin gjort under sin tid vid makten. Rörelsen var nu *inte* från samtid till framtid, som hos Per Albin, utan från historia till samtid. Därmed saknade orden också visionär kraft. Gör man anspråk på att ha utträttat något storslaget blir framtiden alltid hotfull.

Utan att förringa socialdemokraternas insatser vill jag påstå att efterkrigstidens vokabulär påminner om det folkhem som Per Albin avfärdade, genom att det gjorde det bestående samhället naturligt.

När folkhem åter dök upp i debatten i början av 1980-talet,

Folkhem var något som överheten använde för att skyla över orättvisor, höja skatten eller skicka ut unga människor i krig.

FOTO: SCANPIX.

skedde det i samhällsekonomiska kristider. På nytt rubbades hierarkin mellan samtid, historia och framtid. Om Per Albin hyllade framtiden och Tage Erlander samtiden, hamnade nu historien i främsta rummet. Man kan fråga sig varför man grep efter en fras som var gammal redan när den myntades. Möjligen behövdes ett ord som satte den mystifierande fantasin i rörelse – som höjde insatserna.

Men på 1980-talet var rollerna omkastade. Borta var Per Albins vidräkning med sin tids orättvisor. I stället stod folkhem för idyll och harmoni, ett fulländat samhälle som nu raserades. Nästan samtidigt kom kritiken. Inte mot Per Albins folkhem som aldrig fanns. Debatterna om allt från miljonprogram till steriliseringar rammade i stället ursprungsmyten, som den frambesvärjdes när man behövde en mer dramatisk beskrivning av vad som höll på att hända i samhället.

Här befinner vi oss i dag, med våra premiepensionsval, skolval och vårdval. Med våra tandvårdsplaner och funderingar om vart posten ska flytta närmast. I ett samhälle som styckas upp och portioneras ut i nya bitar. Vi saknar inte folkhemmet längre, det är inte passande, utan något som föregick det. Eller för att vara tro-

gen metaforen: vi saknar något som antas finnas i de underliggande kulturlagren, som mobiliserades för att bygga det, som sedan koloniserades, kvävdes och tynade bort.

Denna kulturbärande egenskap har många namn: civilsamhället, solidariteten och ansvarskännande individer. Förhoppningen är att den ska rädda oss från vår tids onda, globalisering, åldrande, miljöförstöring och allmän upplösning. Om det nu finns en räddning. Under folkhemmet finns nog bara det som Per Albin visade i sitt tal: ojämlikheten och fattigdomen.

Kanske skulle resultatet bli mer intressant, om vi i stället började gräva på andra sidan kommatecknet, i det medborgarhem som Per Albin egentligen talade om. Det onda skulle inte försvinna, men historien kunde stimulera till en diskussion om vad vi vill snarare än om hur det var – och hur det kan bli igen om vi bara lyckas skaka liv i det förflutnas ömsesidiga tillit.

Vi skulle också kunna föra folkhemmet åt sidan till förmån för den drömda framtid utan vilken all förändring är omöjlig. Kort sagt, vad Per Albin försökte göra i sitt tal den 18 januari 1928.

Urban Lundberg är historiker och forskare vid Institutet för Framtidsstudier.

Nytt forskningsprogram för Institutet för Framtidsstudier

Institutet för Framtidsstudier tar fram kunskapsunderlag om de stora framtidsfrågorna och verkar för en offentlig framtidsdebatt. Vårt nya forskningsprogram – Sverige i framtiden – har en samhällsvetenskaplig och humanistisk profil. Vi studerar hur människor ordnar sina liv och hur samhällets olika organisationer griper in i och påverkar levnadsvillkoren. Vi analyserar samspelet mellan det lokala och det globala, mellan människor, företag och organisationer. Forskningsprogrammet, som är det sjätte i ordningen, leds av institutets VD Joakim Palme.

Institutet för Framtidsstudier har en unik position i svensk samhällsforskning. Här finns en dynamisk tvärvetenskaplig miljö, där forskarna också i praktiken arbetar över disciplingränserna. Detta är en givande grundval för vår strävan att utveckla nya perspektiv på morgondagen. Studierna handlar såväl om långsiktiga och grundläggande samhällsförändringar som om konkreta frågor som berör framtiden. Institutet är därmed en viktig brygga mellan vetenskap och politik.

Forskningsprogrammet *Sverige i framtiden* tar sin utgångspunkt i tre grundläggande frågor som handlar om det svenska samhället i en föränderlig värld. Hur kommer medborgare och samhälle att påverkas av att vi lever i en alltmer internationaliserad tid? Vad innebär det sociala utanförskapet – hur ska det förklaras och vad blir dess konsekvenser? Hur kan ett välfärdssamhälle finansieras på lång sikt?

Kring dessa frågor har institutet inlett särskilda satsningar i form av så kallade programprojekt under 2009–2011. Ett fjärde programprojekt behandlar framtidsstudier som sådana – hur vi kan utveckla deras teorier och metoder. Här presenteras varje programprojekt under egen rubrik:

FOTO: JOHAN SUNDGREN

Integration och pluralism i det framtida samhället

Hur en lyckosam integration ska uppnås är en nyckelfråga för de europeiska demokratierna. Samtidigt som delaktighet och hög legitimitet eftersträvas för de politiska institutionerna hotar segregation och intolerans att leda till etniskt splittrade samhällen.

Globaliseringen och migrationen gör olika framtidsscenarier möjliga. Vissa ser framför sig en alltmer konfliktfylld värld av upplösta nationer. Andra tänker sig att kosmopolitiska medborgare i samförstånd kommer att bygga globala nätverk.

Framtidens integrationspolitik behöver ett bättre kunskapsunderlag. Hur ser sambanden mellan identitetsformering och samhörighet ut? För att utvärdera den politiska integrationens förutsättningar fordras brett upplagda analyser av strukturer som kan påverka politisk mobilisering och demokratisk delaktighet.

En övergripande fråga gäller vilka strategier ett mångkulturellt samhälle faktiskt kan välja. Vi studerar hur integrationspolitiken har utvecklats, hur staten försökt styra, exempelvis i fråga om minoriteters rättigheter, och vilka konsekvenser politiken kan få för olika grupper av invånare.

Det sociala utanförskapets utveckling, orsaker och konsekvenser

Fattigdom, socialt utanförskap och marginalisering står högt på den politiska dagordningen i Sverige och inom EU. Debatten och forskningen handlar dels om etableringssvårigheter på arbetsmarknaden, dels om det sociala utanförskap som vi förknippar med boendesegregation.

Att öka kunskaperna om olika marginaliseringsprocesser och hur de fungerar över livscykeln är viktigt, både därför att det handlar om grundläggande välfärdsfrågor och därför att det förtydligar vad samhällets institutioner kan göra för att motverka socialt utanförskap.

Vi kommer att studera såväl uppväxtvillkor och skolgång, som utbildningssystemets, arbetsmarknadens och välfärdsstatens funktionssätt i Sverige och i jämförelse med andra länder. Eftersom utbildningsvägar, etableringsmönster och arbetsmarknad skiljer sig åt mellan män och kvinnor blir genusaspekter centrala.

Vi kommer även att undersöka om utanförskapets orsaker förändras över tid. Andelen unga vuxna som varken har arbete eller studerar har ökat, något som inte bara kan förklaras av konjunkturförändringar på arbetsmarknaden. Ett annat uttryck för marginalisering som vi uppmärksammar är långvarigt socialbidragstagande. Ytterligare en viktig fråga gäller det generationsskifte som snart sker, med en stor ungdomskohort på väg in på den svenska arbetsmarknaden medan den stora fyrtiotalistkohorten är på väg ut.

Framtidsstudier om framtidsstudier

Institutet satsar också aktivt på att öka kunskapen om framtidsstudiernas metoder och teorier. Här utvecklar vi ett bredare samarbete med institutioner som har liknande inriktning, både i Sverige och utomlands. Vi har dessutom egna forskningsprojekt om framtidsstudier och vi kommer under de kommande åren att stärka denna inriktning. Projektet har ett kritiskt och historiskt perspektiv som knyter an till vår övriga forskning. Vi vill också öka utbytet med aktörer som tar sig an framtiden med andra metoder och utgångspunkter.

Institutet ska alltså vara en bred arena för diskussioner om hur vi kan bli bättre på att förstå möjliga framtider, och veta mer om det handlingsutrymme som finns för att påverka framtiden. Framtidsstudierna kan på så vis hjälpa till att förlänga sikten för beslutsfattare.

Välfärdsstatens finansiering

Välfärdsstatens finansiering är en central framtidsfråga för det svenska samhället. Ökad ekonomisk integration i världen leder till att vissa skattebasers rörlighet ökar och att det blir svårare att ta ut skatt. Framväxten av ett åldrande samhälle betyder samtidigt att kraven på omfördelning mellan generationerna stiger. Kombinationen av dessa trender utgör en svårlost ekvation. Kostnaderna för den åldrande befolkningens vårdbehov ska täckas, samtidigt som den förvärvsarbetande befolkningen relativt sett blir mindre och skattebaserna rörligare.

Skatter och avgifters utformning i dag och i framtiden har dessutom avgörande betydelse för hur samhället organiseras ekonomiskt och för de normer som reglerar relationerna mellan människor. Forskning om välfärdsstatens finansiering främjas därför av en helhetssyn och av att studeras i brett perspektiv.

Ett övergripande mål är att studera omfördelningen mellan generationerna och att förstå skatternas roll i sammanhanget. Utgångspunkten är att alla människors ekonomiska aktivitet, och deras behov av stöd, varierar mellan olika perioder i livet. Ett annat mål är att jämföra hur välfärdsstaten finansierats över tid och i olika länder. Sådana jämförelser berör skatternas och avgifternas utveckling och hur deras utformning förmedlar ekonomiska incitament och normer som påverkar människors val – exempelvis mellan oavlönat hemarbete och förvärvsarbete.

Utvecklingsprojekt

Parallellt med de nämnda programprojekten inleds fyra så kallade utvecklingsprojekt: *Konsekvenser av klimatförändringar*, *Konsekvenser av teknikutveckling*, *Genus och genusperspektiv* och *Nationell och global migration*. Inom utvecklingsprojekten bedrivs pilotstudier som kan ligga till grund för kommande forskning vid Institutet.

Profilområden

Institutet har en rad projekt där vår kompetens redan är stark. Här fördjupar vi den vetenskapliga verksamheten kring viktiga framtids teman. Våra fem profilområden är: *Befolkning och ekonomi*, *Regionernas omvandling*, *Barns uppväxtvillkor*, *Den europeiska sociala modellen* och *Socialpolitik och ofärd*.

Välkommen att ta del av vår verksamhet!

På hemsidan www.framtidsstudier.se → *Forskning* kan du läsa mer om våra programprojekt, utvecklingsprojekt och profilområden. Där finns också information om våra publikationer, öppna seminarier och konferenser.

Ny teknik som förändrar världen

• Stora företag, organisationer och konsulter gör kontinuerligt bedömningar av vilken ny teknik och nya teknologier som är på väg att få genomslag. Dels har företag lärt sig att även giganter som IBM och Kodak – ett svenskt exempel är Facit – kan springa på överlevnadshotande minor när helt nya metoder att tillgodose gamla behov kommer fram. Dels finns riskkapital som söker investeringar – och vad kunde vara bättre än att tidigt upptäcka Microsoft och Apple eller Astra/Losec och Skype.

De allra flesta sådana prognoser är affärshemligheter. Några tiotal organisationer offentliggör regelbundet sina. En av dessa är Massachusetts

Institute of Technology, MIT, som varje år listar de tio viktigaste teknikområdena på väg ut ur laboratorierna. Vissa bedöms nå marknaden redan i år, andra tros behöva längre tid på sig. En gemensam nämnare är att de bedöms få stor ekonomisk och social – och därigenom politisk – betydelse.

Årets lista finner du här intill. Den som vill läsa mer hänvisas till mars/aprilnumret av tidskriften *Technology Review*.

Låt oss välja en av de tio nyheterna och fundera lite på vad det skulle betyda om MIT får rätt och denna teknologi får stort genomslag: billig och snabb analys av DNA. Hela arvsmassan hos en person

kan med ny teknik analyseras på åtta timmar för mindre än 800 kronor. Det sker med "laboratorium på ett chip" där minskande nanoflöden gör det möjligt att snabbt analysera långa kedjor av DNA-molekyler. Till skillnad från i dag behöver man inte klippa sönder arvsmassan i miljarder delar och sedan mödosamt pussla ihop alla segment till kromosomer igen.

Här hägrar nya möjligheter till diagnoser av sjukdomar och därmed snabbare behandling. Man skulle också kunna göra omfattande tester av stora folkgrupper och identifiera personer som löper högre risk att drabbas av åkommor med

någon grad av ärftlighet, för att sätta in förebyggande behandling eller rekommendera livsstilsanpassningar. På samhällsplanet kan man bättre bedöma det framtida vårdbehovet för olika sjukdomar och kan i god tid planera till exempel utbildning av personal.

Inte nog med att DNA-kartan kan göras snabbt och billigt. Den kan också göras med en mycket liten mängd DNA. Ett använt dricksglas eller en cigarettfimp räcker gott. Arbetsgivare och livförsäkringsbolag kan alltså – liksom du själv, myndigheter, grannar eller skvallerpess – ganska lätt skaffa sig din DNA-karta. Den som också har tillgång till kartor av andras DNA kan lätt fastställa eventuella släktskap.

Så kanske får kändisar inom några år läsa i skvallerpess att deras barn i själva verket har annan far, eller att de troligen snart själva drabbas av en ovanlig sjukdom. Vi andra kanske "bara" inte får jobbet, livförsäkringen – eller den make eller maka – vi förväntat oss på grund av att andra haft information om vår troliga framtid som generna ser den.

Arne Jernelöv är miljöforskare och tidigare chef för Forskningsrådsnämnden.

Tio tekniknyheter

1. Sökmotor på nätet ersätts av din egen röststyrda digitala betjänt
2. Snabb DNA-analys för 800 kronor
3. Minneschip med kapacitet som en stor hårddisk och snabbhet som ett flashminne
4. Hybrider mellan biologiska varelser och maskiner, till exempel fjärrstyrda skalbaggar
5. Flytande batterier som förser städer med solenergi på natten
6. Papperstest som vapen mot multiresistenta infektionssjukdomar
7. Kärnreaktor som drivs med uttjänt bränsle
8. Sensorer i nanostorlek som tillverkar sin egen el
9. Internet som kräver mindre bandbredd för ökad tillgänglighet i tredje världen
10. Nya forskningsredskap för snabbare, säkrare och mer energieffektiva nätverk

Källa: www.technologyreview.com

Nästa nummer:

Psykisk ohälsa – ett växande hot?

Larmrapporterna om ökad psykisk ohälsa avlöser varandra, och värst drabbade tycks ungdomar och yngre vuxna vara. Vissa bedömare menar att psykisk ohälsa är morgondagens största utmaning för de rika länderna. Hur har det blivit så och vad kan vi göra åt det? Om denna viktiga fråga handlar *Framtider* nr 3. Här är något av vad som behandlas:

- Synen på sjukt och friskt i ett idéhistoriskt perspektiv
- Unga vuxnas psykiska ohälsa
- Kris, ohälsa och självmord
- Arbetets roll i rehabiliteringsprocessen
- Psykoanalysen – har den någon framtid?

FOTO: NATHALIE DAVID/BUCHCOVER.COM-INA AGENCY.

Numret finns hos våra prenumeranter den 18 september.

Framtider ges ut av Institutet för Framtidsstudier och utkommer med fyra nummer per år. I varje nummer kombineras specialteman med bevakning av svenska och internationella framtidsfrågor.

Institutet för Framtidsstudier har till uppgift att bedriva framtidsstudier, långsiktig analys och därmed sammanhängande verksamhet för att därigenom stimulera till en öppen och bred diskussion om framtida hot och möjligheter i samhällsutvecklingen.

☐ *Ja, tack*

Jag vill prenumerera på tidskriften Framtider för 100 kr/år.

Du kan även skicka dina uppgifter via e-post till: info@framtidssstudier.se

Namn

Adress

Postnummer

Postadress

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Institutet för Framtidsstudier

SVARSPOST
110 517 800
110 01 Stockholm

Framtider

Institutet för Framtidsstudier
Box 591
101 31 Stockholm

Besöksadress:
Holländargatan 13

Tel: 08-402 12 00
Fax: 08-24 50 14

E-post: info@framtidssstudier.se
www.framtidssstudier.se

